

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΠΑΝΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Κατά τη διάρκεια των χρόνων της Τουρκοκρατίας, οι δύσκολες συνθήκες ζωής, η δυσβάστακτη φορολογία, η ανυπαρξία σχολείων και η φτώχεια και εξαθλίωση οδήγησαν πολλούς από τους κατοίκους της Κύπρου να προσχωρήσουν στον Ισλαμισμό για να μπορέσουν να επιβιώσουν¹, παρόλο που δεν υπήρχε ειδικός μουσουλμανικός νόμος ή διάταγμα, που να επιβάλλει στους Χριστιανούς την αποδοχή του Ισλάμ. Το Κοράνι άλλωστε συνιστούσε την ανεκτική στάση έναντι των πιστών των μονοθεϊστικών θρησκειών, όταν αυτοί υποτάσσονταν και ζούσαν ειρηνικά, πολιτική που υιοθέτησε το Οθωμανικό κράτος². Ωστόσο εξισλαμισμοί γίνονταν κατά καιρούς, είτε ως αποτέλεσμα βίαιων και αυθαίρετων

1. Από τη σχετική με τους εξισλαμισμούς στην Κύπρο βιβλιογραφία βλ. κυρίως: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Πρόσφατοι εξισλαμισμοί αγροτικού πληθυσμού εν Κύπρω», *Κυπριακά Σπουδαί* 29 (1965) 29-48· Παρασκευά Σαμάρια, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων. Εξισλαμισμοί-Τουρκικός Επεκτατισμός*, Αθήνα 1987· Καλλιόπης Πρωτοπαπά, «Εξισλαμισμοί-Κρυφοί Χριστιανοί-Λινοβάμβακοι. Αναφορές μέσα από τα Αρχαία Προφορικής Ιστορίας του Κ.Ε.Ε.», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 28 (2002) 213-244· Φαίδωνα Παπαδόπουλου, *Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι)*;, Λευκωσία 2002· Του ιδίου, «Κυπριακές κρυπτοχριστιανικές σελίδες», *Στα βήματα του Αποστόλου Βαρνάβα. Χριστήριος τόμος προς τιμήν του Αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου Β΄*, επιμ. Σταύρου Φωτίου, Λευκωσία 2008, σ. 557-575· Του ιδίου, «Το ζήτημα του Λινοβαμβακισμού και ο ρόλος του στην εξέλιξη του κυπριακού προβλήματος», *Πνευματική Διακονία* 22 (2015) 65-74· Ανδρέα Βίττη, «Οι "Λινοβάμβακοι" - Κρυπτοχριστιανοί στην Κύπρο: Πτυχές από την ιστορία τους και η πολιτική της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου, ιδιαίτερα τις πρώτες δεκαετίες της Αγγλοκρατίας (1878-1959)», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 11 (2014) 249-259· Κωστή Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, Λευκωσία 2019.

2. Κωνσταντίνου Αμαντου, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων από τον ενδεκάτο αιώνα μέχρι του 1821*, τ. Α΄, Αθήνα 1955, σ. 128-129.

πράξεων εκ μέρους των κατακτητών, είτε με έμμεσο εξαναγκασμό, αφού όσοι προσχωρούσαν στο Ισλάμ απολάμβαναν τα δικαιώματα των Μουσουλμάνων υπηκόων του σουλτάνου και απαλλάσσονταν από τον ειδικό κεφαλικό φόρο, που καταβαλλόταν από τους μη Μουσουλμάνους υποτελείς.

Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πηγές το φαινόμενο του εξισλαμισμού παρουσιάστηκε στην Κύπρο αμέσως μετά την κατάληψή της από τους Οθωμανούς, το 1571. Για το ζήτημα αυτό αντλούνται πολύτιμες πληροφορίες από τα οθωμανικά έγγραφα, που αφορούν σε δικονομικές υποθέσεις, στις οποίες ενεπλάκη μέρος των κατοίκων. Όπως αναγράφεται σε αυτά, κατά τη δεκαετία του 1590 αναφέρονται να εμπλέκονται σε δικαστικές υποθέσεις, κυρίως σε διαμάχες για κληρονομικά ζητήματα, πολλοί «υιοί Αμπντουλλάχ», δηλαδή «δούλοι του Θεού», όνομα που υιοθετείτο από τους προσήλυτους, οι οποίοι δεν ήταν δυνατόν, μετά την αλλαξοπιστία τους, να εξακολουθούν να διατηρούν χριστιανικό πατρώνυμο. Με βάση παρατηρήσεις από σχετική μελέτη των ονομάτων που καταγράφονται στα ιεροδικαστικά αρχεία των ετών 1593-1595, συμπεραίνεται ότι το 31% των ενήλικων Μουσουλμάνων, που ενεπλάκησαν σε δίκες, και το 41% όσων παρουσιάστηκαν ως μάρτυρες, ήταν εξισλαμισθέντες³.

Σύμφωνα με όσα απορρέουν από τα ανωτέρω, στα πρώτα χρόνια της κατάκτησης της Κύπρου, εντάχθηκε στην υπό διαμόρφωση Μουσουλμανική κοινότητα του νησιού ένας άγνωστος αριθμός Λατίνων και Ορθοδόξων Χριστιανών, οι οποίοι εξισλαμίστηκαν. Στα χρόνια που ακολούθησαν η κοινότητα αυτή ενισχύθηκε από βίαιους εξισλαμισμούς πολλών κοριτσιών Χριστιανικών οικογενειών, που εξαναγκάζονταν σε γάμο με Μουσουλμάνους, καθώς και από τους λεγόμενους εκούσιους εξισλαμισμούς, που συνέβαιναν ως αποτέλεσμα μειωμένων πνευματικών αντιστάσεων μερίδας του χριστιανικού πληθυσμού, είτε εξαιτίας των σκληρών συνθηκών της τουρκικής κατοχής, είτε επειδή με την προσχώρησή τους στον Ισλαμισμό αποκτούσαν τα προνόμια της άρχουσας μουσουλμανικής τάξης. Σε αρκετές από τις ανωτέρω περιπτώσεις οι νεόφυτοι Μουσουλμάνοι εξακολουθούσαν στα κρυφά να τηρούν, όσο ήταν δυνατόν, τις χριστιανικές τους συνήθειες και παραδόσεις.

3. Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993, σ. 19-20 (για τους «υιούς Αμπντουλλάχ»), σ. 137 (για το ποσοστό των εξισλαμισθέντων).

Για παράδειγμα, από οθωμανικό έγγραφο του 1648 πληροφορούμαστε ότι οι συνθήκες ζωής την περίοδο αυτή ήταν εξαιρετικά δύσκολες για τους Χριστιανούς κατοίκους, με αποτέλεσμα ορισμένοι να αποβιώσουν, μερικοί να εγκαταλείψουν το νησί και άλλοι να προσχωρήσουν στο Ισλάμ⁴. Η σχετική αναφορά είναι αποκαλυπτική της γενικότερης τάσης προς εξισλαμισμό, που παρατηρείτο ανάμεσα στους κατοίκους, ως απότοκου της εξαθλίωσης των λαϊκών μαζών. Παρόμοια είναι η μαρτυρία του μισιονάριου Μπουοναβεντούρα ντι Λάουρο, ο οποίος, το 1650, σε επιστολή του προς τον γραμματέα της Επιτροπής για τη Διάδοση της Πίστης (Propaganda Fide) στο Βατικανό, αναφέρεται σε εξισλαμισμό πτωχών Χριστιανών. Σύμφωνα με όσα σημειώνει, το γεγονός αυτό οφειλόταν στις τραγικές συνθήκες διαβίωσης και στην κακομεταχείριση των Χριστιανών από τους κατακτητές, καθώς και στους δυσβάστακτους φόρους, που εκαλούντο να καταβάλουν⁵.

Όπως ήταν επόμενο, το φαινόμενο των εξισλαμισμών παρατηρείτο ιδιαίτερα σε περιόδους επιδημιών και φυσικών καταστροφών, που καθιστούσαν ακόμη πιο δύσκολη την επιβίωση των κατοίκων. Εξισλαμισμοί παρατηρήθηκαν επίσης και κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 και των σφαγών της 9ης Ιουλίου του ίδιου έτους. Τότε, αριθμός συλληφθέντων, γύρω στους τριάντα έξι, αλλαξοπίστησαν, για να σωθούν από τη θανατική καταδίκη⁶, δηλαδή, μαζί με τα μέλη των οικογενειών τους, προσχώρησαν στο Ισλάμ 150 περίπου άτομα. Σύμφωνα μάλιστα με λαϊκό «Χρονικό» από το χωριό Λύση, το

4. Δημοσιεύτηκε από τον Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Στοιχεία από την ιστορία της Κύπρου (μέσα του 17ου αι.)», *Δωδώνη* 16 (1987) 219.

5. Δημοσιεύτηκε από τον Ζαχαρία Τσιρπανλή, *Ανέκδοτα Έγγραφα εκ των Αρχείων του Βατικανού (1625-1667)*, Λευκωσία 1973, σ. 128.

6. Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', Αθήνα 1860, σ. 262. Επίσης βλ. Φίλιππου Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικαί περί της Εκκλησίας Κύπρου*, Αθήνα 1875, σ. 120· Γεώργιου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 27· Γεώργιου Φραγκούδη, *Κύπρις*, Αθήνα 1890, σ. 352, όπου αναφέρεται ότι ο αριθμός των εξισλαμισθέντων ανερχόταν στους σαράντα.

έτος εκείνο πολλοί Χριστιανοί «ετούρκεψαν», δηλαδή, όσοι εξισλαμίζονταν, εθεωρούνταν ότι μαζί με την πατρώα θρησκεία έχαναν και την εθνική τους ταυτότητα⁷.

Μερικά χρόνια αργότερα, στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκδόθηκαν, το 1839 και το 1856, τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα Χάττι Σερίφ και Χάττι Χουμαγιούν, αντιστοίχως, τα οποία προνοούσαν την ισοτιμία και τη θρησκευτική ελευθερία των υπηκόων της⁸. Το γεγονός αυτό συνέτεινε ώστε ορισμένοι «Λινοβάμβακοι», όπως ήταν γνωστοί οι Κρυπτοχριστιανοί στην Κύπρο, παρομοιαζόμενοι με το ύφασμα, που είχε δύο όψεις, μία από λινάρι, τη χριστιανική και σκληρά δοκιμαζόμενη, αφού αυτό υπέκειτο σε μεγάλη διαδικασία και «βάσανο» μέχρι να γίνει νήμα, και μία από βαμβάκι, την οθωμανική⁹, να εγκαταλείψουν την αποκρυφία και να δηλώσουν θαρραλέα τη χριστιανική τους πίστη. Για παράδειγμα, σε έγγραφα του Γαλλικού και του Βρετανικού Προξενείου της Λάρνακας αναφέρονται περιπτώσεις Κρυπτοχριστιανών, οι οποίοι ζήτησαν τη βοήθεια των Προξένων, για να επιλύσουν ζητήματα, που προέκυψαν από την απόφασή τους να δηλώσουν δημόσια τη χριστιανική τους ταυτότητα. Από τη μελέτη τους καταδεικνύεται ότι αντιμετώπισαν πολλές διώξεις και ταλαιπωρίες, παρά τη θρησκευτική ελευθερία, που ευαγγελίζονταν τα διατάγματα, αφού ήταν αδύνατο να επιβληθούν οι

7. Άνθιμου Πανάρετου, «Το Χρονικόν του χωρίου Λύσης», *Πνευματική Κύπρος* 15 (1961) 116.

8. Για τα διατάγματα Χάττι Σερίφ και Χάττι Χουμαγιούν και τον αντίκτυπό τους στον Χριστιανικό πληθυσμό της Κύπρου βλ. ενδεικτικά τα σχόλια των Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. 221-222, 228· Θεοχάρη Σταυρίδη, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878*, Λευκωσία 1999, σ. 205-211· Ανδρέα Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σ. 749-750, 770.

9. Για την επεξήγηση της λέξης Λινοβάμβακοι βλ. Φ. Παπαδόπουλου, *Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι)*; ό.π., σ. 115-116. Επίσης βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 47, 58-59, όπου σχολιάζονται τα διάφορα ονόματα με τα οποία αποκαλούνταν οι λινοβάμβακοι στην Κύπρο.

διατάξεις του σε περιοχές μακριά από το κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου οι τοπικοί διοικητές ή άλλοι Οθωμανοί παράγοντες συνήθως δρούσαν ανεξέλεγκτα¹⁰.

Στο μεταξύ, εκτός από τις μεμονωμένες περιπτώσεις ατόμων, που είχαν αλλάξει πιστεύσεις, υπήρχαν και αυτές του συνόλου ή μεγάλου μέρους κατοίκων χωριών, τα οποία ήταν γνωστά ανάμεσα στον λαό ως λινοβαμβακικά. Τέτοια χωριά ήταν στην επαρχία Λευκωσίας η Λουρουτζίνα, καθώς και η Βαρίσεια και τα ερειπωμένα σήμερα Αμπέλια στην περιοχή της Τηλλυρίας, το Μονάγρι στην επαρχία Λεμεσού, το Λιοπέτρι στην επαρχία Αμμοχώστου και άλλα¹¹. Ειδικά για την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας σώζονται αρκετές μαρτυρίες για τους Λινοβάμβακους των ανωτέρω κοινοτήτων, καθώς και άλλων, όπου μεγάλο μέρος των κατοίκων είχε εξισλαμιστεί, οι οποίες μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε ικανοποιητική εικόνα για τον τρόπο ζωής τους. Για παράδειγμα, ο Αμερικανός Λορέντζο Γουόρρινερ Πίς (Lorenzo Warriner Pease) είχε πληροφορηθεί, το 1836, ότι οι κάτοικοι στο τουρκικό τμήμα του χωριού Αγγλίσιδες ήταν στην πραγματικότητα Κρυπτοχριστιανοί και εκκλησιάζονταν, όχι όμως δημόσια από τον φόβο εκτέλεσής τους από τις Αρχές. Σταδιακά, όμως, όπως παρατηρεί, όσοι ζούσαν στην αποκρυφία υιοθετούσαν μουσουλμανικές συνήθειες, ειδικά όταν διέμεναν σε χωριά, όπου ο χριστιανικός πληθυσμός ήταν λιγιστός¹².

Ένας άλλος περιηγητής, ο Γερμανός Λούτβιγκ Ρος (Ludwig Ross), σημείωσε στο οδοιπορικό του, το 1845, ότι ο αριθμός των «Λινοβαμβάκων», όπως τους αποκαλεί, χρησιμοποιώντας την ελληνική λέξη στο γερμανόγλωσσο κείμενό του, ανερχόταν στις δύο έως τρεις χιλιάδες άτομα και ότι ζούσαν σε μερικά χωριά της περιοχής Αμμοχώστου¹³. Την

10. Ενδεικτικά για το περιεχόμενο μερικών τέτοιων εγγράφων βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 39-46.

11. Για την ιστορία των Λινοβαμβάκων, οι οποίοι διαβιούσαν στα ανωτέρω χωριά, βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 47-59.

12. Rita Severis, *The Diaries of Lorenzo Warriner Pease, 1834-1839. An American Missionary in Cyprus and his Travels in the Holy Land, Asia Minor and Greece*, τ. Α', Aldershot 2002, σ. 550.

13. Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, *Κύπρος, 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα 2000, σ. 187.

περίοδο αυτή καταγράφονται ακόμη μερικές, πολύ διαφορετικές, όμως, μεταξύ τους, αναφορές για τον αριθμό τους, όπως του Έλληνα Προξένου Γεώργιου Μενάρδου, ο οποίος, το 1867, θεωρούσε ότι ανέρχονταν στις 10 χιλιάδες¹⁴, και του Προξένου των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής στην Κύπρο Λουίτζι Πάλμα ντι Τσεσνόλα (Louis Palma di Cesnola), ο οποίος σημείωνε, το 1877, ότι ανέρχονταν στους 1.200¹⁵, αριθμό πολύ μικρότερο από αυτόν που εκτιμούσε ο Έλληνας Πρόξενος Ηλίας Βασιλειάδης, δύο έτη αργότερα, ο οποίος τους υπολόγιζε στις 20 χιλιάδες¹⁶. Όπως διαπιστώνεται, οι αριθμοί αυτοί διαφέρουν κατά πολύ μεταξύ τους, αφού ο υπολογισμός των Λινοβαμβάκων ήταν αδύνατο να στηριχθεί σε ακριβείς παρατηρήσεις, λόγω κυρίως της μυστικότητας, που περιέβαλλε τις θρησκευτικές τους εκδηλώσεις.

Στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου σώζονται μερικές επιστολές, που εστάλησαν στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο (1865-1900) και οι οποίες διαφωτίζουν περαιτέρω το ζήτημα των Λινοβαμβάκων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Σε μία από αυτές, ημερομηνίας 6 Νοεμβρίου 1871, ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Μελέτιος Αγαθόβουλος ενημερώνει τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο για την απόφαση των Λινοβαμβάκων κατοίκων Λιοπετρίου και Αυγόρου, των «λινών» ή «Γραικοτούρκων», όπως τους αποκαλεί, να ζήσουν ως Χριστιανοί. Όπως σημείωνε, αντιπροσωπεία κατοίκων των χωριών αυτών κατέφυγε στον Ιταλό Πρόξενο στη Λαρνάκα και ζήτησε την προστασία του, ώστε να τερματιστούν οι εναντίον τους καταπιέσεις. Ο Ιταλός Πρόξενος απέστειλε επίσης επιστολή, στις 3/15 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, ζητώντας του να παρέμβει για να αναγνωριστεί η χριστιανική ταυτότητά τους, διαφορετικά, όπως τον πληροφορούσε, ήταν όλοι τους

14. Βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, *Προξενικά Έγγραφα του ΙΘ' αιώνας*, Λευκωσία 1980, σ. 252, όπου αναφέρεται από παρανάγνωση ότι η έκθεση συντάχθηκε το έτος 1869, αντί του ορθού 1867. Για τη σωστή χρονολογία βλ. Π. Σαμάρα, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων. Εξισλαμισμοί - Τουρκικός Επεκτατισμός*, ό.π., σ. 50, σημ. 45.

15. Louis Palma di Cesnola, *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs and Temples*, Nicosia 21991, σ. 185.

16. Π. Σαμάρα, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων. Εξισλαμισμοί - Τουρκικός Επεκτατισμός*, ό.π., σ. 21.

αποφασισμένοι να αναχωρήσουν από την Κύπρο. Η επιμονή τους αυτή απέφερε τελικά και την επίσημη αναγνώρισή τους ως Χριστιανών¹⁷.

Μερικά χρόνια αργότερα πραγματοποιήθηκε η καθεστωτική αλλαγή του 1878 και η ανάληψη της διακυβέρνησης της Κύπρου από τους Άγγλους, που συνέτεινε ώστε αρκετοί από τους Λινοβάμβακους κατοίκους της Κύπρου να εμφανιστούν πλέον δημοσίως ως Χριστιανοί, αφού εξέλειπε ο φόβος από την τουρκική κατοχή και τις επιπτώσεις, που ενδεχομένως θα είχαν στη ζωή τους από τη μεταστροφή τους στον Χριστιανισμό. Από πολλές σχετικές μαρτυρίες συμπεραίνεται, ότι η πλειονότητά τους επέστρεψε στη χριστιανική πίστη στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας. Για παράδειγμα, ο πρώην Σχολάρχης της Λεμεσού και στη συνέχεια μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου, Δημήτριος Νικολαΐδης, αναφέρει, το 1879, ότι οι περισσότεροι είχαν εκδηλωθεί δημοσίως ως Χριστιανοί¹⁸. Παρόμοια άποψη διατυπώνουν και αρθρογράφοι στον Τύπο της εποχής, όπου γίνεται λόγος για μαζική προσέλευσή τους στον Χριστιανισμό. Ας αναφερθεί ότι στην πρώτη απογραφή, που πραγματοποιήθηκε από τους Άγγλους κυβερνώντες, το 1881, αναφέρεται ότι οι Μουσουλμάνοι, που είχαν ως μητρική γλώσσα την ελληνική, ανέρχονταν στα 2.454 άτομα, δηλαδή στο 5,4% του μουσουλμανικού πληθυσμού και στο 1,3% του συνόλου των κατοίκων του νησιού, που ήταν 186.173 άτομα¹⁹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ιστοριογραφία παρουσιάστηκαν κατά καιρούς διάφορες απόψεις για την εθνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων, όπως ότι ο κύριος όγκος τους προέρχεται από εξισλαμισθέντες. Το ανωτέρω ζήτημα, όπως ήταν επόμενο, απασχόλησε πολιτικούς επιστήμονες και άλλους συγγραφείς, οι οποίοι το συνέδεσαν με τη δημογραφική σύνθεση της τουρκικής μειονότητας του νησιού και της βέβαιης σμίκρυνσής της στην περίπτωση, που υπήρχε μαζική ένταξη Λινοβαμβάκων στην ελληνική κοινότητα, με την επάνοδό τους στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Έχουμε την άποψη, όμως, ότι

17. Για το ζήτημα αυτό βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 69-73 (τα σχόλια), σ. 158-163 (όπου δημοσιεύονται οι σχετικές επιστολές).

18. Δημήτριου Νικολαΐδη, «Ολίγα περί της Νήσου Κύπρου», εφημ. *Νέον Κίτιον*, 26/8.10.1879.

19. Government of Cyprus (ed.), *Report on the Census of Cyprus, 1881*, London 1884, σ. 37. Για το σύνολο του πληθυσμού του νησιού βλ. *Ο.π.*, σ. 6.

υπερεκτιμήθηκε ο αριθμός τους. Αν μάλιστα θεωρήσουμε ότι όλοι όσοι είχαν ως μητρική γλώσσα την ελληνική και καταγράφηκαν το 1881 ως Μουσουλμάνοι ήταν στο σύνολό τους Λινοβάμβακοι, τότε, ακόμη και εάν όλοι επανέρχονταν στη Χριστιανική πίστη, η διαφοροποίηση της ποσοστιαίας αναλογίας Ελλήνων και Τούρκων θα ήταν πολύ μικρή.

Κατεξοχή λινοβαμβακικά χωριά κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν τα περισσότερα της γεωγραφικής περιφέρειας της Τηλλυρίας, όπου, εξαιτίας της φτώχειας και της εξαθλίωσης, που επικρατούσαν στην περιοχή, οι κάτοικοί τους είχαν εξισλαμιστεί μαζικά. Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες, αρκετοί αυτούς, ύστερα από την καθεστωτική αλλαγή του 1878, βαπτίστηκαν και ενσωματώθηκαν στην ελληνική κοινότητα. Για παράδειγμα, στις 6 Ιανουαρίου 1882 έντεκα κάτοικοι του ερειπωμένου σήμερα χωριού Αμπέλια και δύο του Πύργου, οι οποίοι με την ενθάρρυνση του Μητροπολίτη Κυρηναίας (1880-1889) Χρυσάνθου Ιωαννίδη, ζήτησαν με επιστολή τους από τον Άγγλο διοικητή Λευκωσίας να αντικαταστήσει τα τουρκικά ονόματά τους στους σχετικούς καταλόγους με τα αντίστοιχα χριστιανικά²⁰. Ο ίδιος Μητροπολίτης είχε ενεργήσει, στις αρχές του έτους 1881, και για τον επανεκχριστιανισμό πέντε οικογενειών Λινοβαμβάκων, που κατοικούσαν στο χωριό Κάμπος²¹. Παρόμοιο έργο με αυτό του Χρυσάνθου επέδειξε και ο διάδοχός του Μητροπολίτης Κυρηναίας (1889-1893), μετέπειτα Κιτίου (1893-1909) και αργότερα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1909-1916) Κύριλλος Β΄, ο οποίος εγκαταστάθηκε, το 1890, για πέραν των είκοσι ημερών, στο χωριό Βαρίσεια, όπου εκχριστιάνισε τους κατοίκους του και μερίμνησε για την ανέγερση εκκλησίας για τις λειτουργικές τους ανάγκες, αφιερωμένης στον Άγιο Γεώργιο²².

20. Η επιστολή φυλάσσεται στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου, *SAI/10402/P/681/1*. Πρωτοδημοσιεύτηκε από τον Φ. Παπαδόπουλο, *Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί;*, ό.π., σ. 121-123, και στη συνέχεια από τον Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Τηλλυρία στην Κυπριακή Ιστοριογραφία του 19ου αιώνα», στον τόμο: Στυλιανού Περδίκη (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Τηλλυρία, Μνήμες, Ιστορία και Αρχαιολογία»*, Λευκωσία 2010, σ. 419-420. Ο ίδιος, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 168-169.

21. Βλ. *Νέον Κίτιον*, 20/4.3.1881.

22. Βλ. *Σάλπιγξ*, 16.6.1890.

Η στάση των Άγγλων αποικιοκρατών την περίοδο αυτή έναντι των Λινοβαμβάκων και του επανεκχριστιανισμού τους υπήρξε αδιάφορη έως και εχθρική, αφού παρενέβαλλαν διάφορα προσκόμματα για την επανένταξή τους στην ελληνική κοινότητα του νησιού, που καθίσταντο ανυπέρβλητα, για τα δεδομένα της εποχής. Για παράδειγμα, από επιστολή, που εστάλη, στις 20/4 Μαρτίου 1882, από τον Υποδιοικητή Λευκωσίας Ε. Τσίτγουιντ (E. Chetwynd) προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο (1865-1900) και αποτελεί απάντηση σε επιστολή του τελευταίου, με την οποία του διαβίβαζε αίτημα Λινοβαμβάκων του χωριού Αμπελικού, για εγγραφή στους καταλόγους της διοίκησης με τα χριστιανικά τους ονόματα, πληροφορούμαστε ότι για να γίνει κάτι τέτοιο και να αναγνωριστούν ως Χριστιανοί, η γραφειοκρατική αντίληψη των Κυβερνώντων απαιτούσε αριθμό δικαιολογητικών και έθετε διάφορες απαιτήσεις, με αποτέλεσμα το σχετικό αίτημα να καθίσταται εξαιρετικά πολύπλοκο²³. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζει και τη γενικότερη στάση των Άγγλων, οι οποίοι ήταν προσκολλημένοι στους τύπους, γεγονός, όμως, που δημιουργούσε πρακτικές δυσκολίες στη διαδικασία επιστροφής των Λινοβαμβάκων στον Χριστιανισμό.

Η Λουρουτζίνα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα λινοβαμβακικού χωριού, όπου πολλοί φαινομενικά Μουσουλμάνοι εξακολουθούσαν να βαπτίζονται και να συμμετέχουν στα μυστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας, μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Αρκετοί άλλοι, όμως, υιοθέτησαν τον τουρκικό - ισλαμικό τρόπο ζωής, όταν, το 1883, ένας δερβίσης μετέβη στην κοινότητα, όπου κατάφερε και έπεισε εβδομήντα περίπου νεαρούς να περιτμηθούν²⁴. Τελικά οι περισσότεροι εκτουρκίστηκαν, όταν εγκαταστάθηκε στη Λουρουτζίνα ο φανατικός δάσκαλος Ρατζή εφένδης, η δράση του οποίου συνέτεινε, ώστε οι Λινοβάμβακοι κάτοικοι να διακόψουν τις σχέσεις τους με τον συγχωριανό τους ιερέα, παπα-Χαράλαμπο Μιχαηλίδη, τον οποίο τελικά κάποιοι από αυτούς δολοφόνησαν, στις 24

23. Η επιστολή φυλάσσεται στο Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Βιβλίον Ζ', Μέρος Β'*. *Αλληλογραφία επί Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου από του 1878-1899* ιδία περί διαφόρων ζητημάτων, αρ. 268. Δημοσιεύτηκε από τον Κ. Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 169-170.

24. Βλ. *Στασίνοσ*, 27/8.9.1883.

Σεπτεμβρίου 1924, ώστε με τον θάνατο του ιερέα να τερματιστεί και η σχέση των Λινοβάμβακων κατοίκων με την Εκκλησία και τη μυστηριακή της ζωή²⁵.

Αρκετές σχετικές μαρτυρίες σώζονται επίσης και για τα λινοβαμβακικά χωριά της επαρχίας Λεμεσού, όπως για το Μονάγρι, όπου οι κάτοικοί του επανήλθαν στον Χριστιανισμό στα τέλη της Τουρκοκρατίας - αρχές της Αγγλοκρατίας, ύστερα που ο Μητροπολίτης Κιτίου (1868-1886) Κυπριανός Οικονομίδης εργάστηκε συστηματικά για τον επανευαγγελισμό τους²⁶. Ο Κιτίου Κυπριανός μερίμνησε ακόμη, το 1881, για τη λειτουργία στην κοινότητα σχολείου, που χρηματοδότησε η Αδελφότητα των Κυπρίων της Αιγύπτου, ώστε να στερεωθούν στη χριστιανική πίστη²⁷. Ας αναφερθεί τέλος, ότι Λινοβάμβακοι καταγράφονται στην Κύπρο μέχρι και τον Μεσοπόλεμο, όπως στο χωριό Κρίτου Μαρόττου, όπου, ύστερα από κατάλληλες συστάσεις του Μητροπολίτη Πάφου (1930-1947) και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κύπρου (Ιούν. - Ιουλ. 1947) Λεοντίου, αρκετοί από αυτούς διακήρυξαν δημοσίως τη χριστιανική τους πίστη, στις αρχές της δεκαετίας του 1930²⁸.

25. Περισσότερα για τη δράση του Ρατζή εφένδη και τη δολοφονία του παπα-Χαράλαμπου Μιχαηλίδη, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ταπεινοί κληρικοί των χρόνων της Αγγλοκρατίας», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 7 (2005) 153-165.

26. Για το φαινόμενο της αποκρυφίας στο Μονάγρι και τον ρόλο που διαδραμάτισε ο Κιτίου Κυπριανός για τον επανευαγγελισμό των κατοίκων βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 134-136.

27. Η Κυπριακή Αδελφότητα της Αιγύπτου ίδρυσε, το 1881, σχολείο στις κοινότητες Μονάγρι, Δρούσεια, Πύργος και Βατιλή. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Οι Κύπριοι της Αιγύπτου ευεργέτες της Παιδείας και των Κοινοτήτων της Κύπρου», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 33 (2007) 307-309. Ειδικότερα για την ίδρυση και λειτουργία του σχολείου στη Δρούσεια και στον Πύργο βλ. Του ιδίου, «Η "Κυπριακή Αδελφότης εν Αιγύπτω" και η συμβολή της στην Παιδεία του χωριού Δρούσεια», *Ακτή* 66 (2006) 201-219. Του ιδίου, «Η Τηλλυρία στην Κυπριακή Ιστοριογραφία του 19ου αιώνα», ό.π., σ. 400-401.

28. Για το έργο, που διαδραμάτισε ο Λεόντιος ανάμεσα στους τελευταίους Λινοβάμβακους των χωριών της επαρχίας Πάφου, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Λεόντιος*, Λευκωσία 2015, σ. 59-60.

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν, ένας σημαντικός αριθμός Λινοβαμβάκων κατοίκων επανήλθε στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας, στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, ύστερα από προσπάθειες πολλών κληρικών και Αρχιερέων. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν οι κάτοικοι των φαινομενικά αμιγών μουσουλμανικών κοινοτήτων Αμπέλια, Βαρίσεια, Λιοπέτρι και Μονάγρι, καθώς και ορισμένων άλλων, που κατοικούσαν από μικτό πληθυσμό. Ωστόσο, ένας μικρότερος αριθμός επέλεξε να εξακολουθήσει να ζει στην αποκρυφία, γεγονός που επέφερε με την πάροδο του χρόνου τον εκτουρκισμό του, τερματίζοντας έτσι την παρουσία στο νησί της ιδιότυπης αυτής θρησκευτικής ομάδας.

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της Ιεράς Μητροπόλεως Κωνσταντίας και Αμμοχώστου *Πνευματική Διακονία*, τχ 34 (Παραλίμνι 2021), σ. 51-57.